

**MÚLTAT IDÉZŐ TEREMTETT NYELV A MŰFORDÍTÁSBAN
(V. AKSZJONOV *VOLTERJÁNOSOK ÉS VOLTERJANKÁK* CÍMŰ
REGÉNYE MAGYARUL)**

**LANGUAGE CREATED TO SUMMON THE PAST IN LITERARY
TRANSLATION
(THE HUNGARIAN TRANSLATION OF AKSYONOV'S NOVEL
ENTITLED *VOLTAIRIAN MEN AND WOMAN*)**

CS. JÓNÁS ERZSÉBET*

Akszonov regénye, a *Volterjánosok és volterjankák* kitalált, 18. századi kvázi-orosz nyelvet használ, amelybe – időnként „kikacsintásként” a mai olvasóra – mai orosz szlengfordulatok keverednek. Az azonosítás, vagyis a jelentéshez való hozzáférhetőség az orosz olvasó tudatában közös nyelvi előismeretben, kulturális emlékezeti térben megy végbe. A magyar olvasóban a mentális terekre vonatkozó eredeti orosz térképítő elemek közvetlenül nem idéznek fel semmit, nem biztosítják a szöveg-jelentéshez való „hozzáférést”. A fordító, Soproni András ezért hasonló módon jár el: magyar 18. századi kvázi-régies stílust és mai magyar szlenget vegyít.

A magyar fordító minden szempontból birtokolja a szöveget. A történeti kort, a szociokulturális hátteret stb. idéző jelentésképző elemek hitelessé teszik a fordításban a magyar olvasó előtt a 18. század elképzelt világát, jóllehet, ez nem más, mint kitaláció, mesteri nyelvi játék.

Kulcsszavak: *fordításstilisztika, archaizálás, nyelvi játék, stíluskontamináció, okkazonalizmus*

The novel by Aksyonov entitled *Voltaire Men and Women* was written in an invented quasi-Russian language of the 18th century interwoven by contemporary slang, which sometimes “looks out of the text” and casts a glance at the reader of the 21st century. Identification, that is, access to meaning in the mind of the Russian reader takes place in a cultural space of remembrance as a result of previous knowledge. The original Russian space-creating elements referring to the mental spaces do not recall anything in the mind of the Hungarian reader. They do not ensure access to the meaning of the text. That is why the translator András Soproni uses a similar method. He mingles Hungarian 18th century quasi-archaic style with modern Hungarian slang. The Hungarian translator is a master of the text. The elements creating semantic meaning summon both the historic period and the sociocultural background. They make the imaginary world of the 18th century authentic for the Hungarian reader, although they are nothing else than invention and play on words in a masterly manner.

Key words: translation stylistics, archaizing, play on words, contamination of style, occasionalism

* CSEKÉNE PROF. DR. HABIL. JÓNÁS ERZSÉBET
egyetemi tanár
Nyíregyházi Főiskola Szlavisztika Intézet és KEKK
4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.
jonase@nyf.hu

1. V. P. Akszjonov (1932–2009) regénye, a *Volterjánosok és volterjankák*

Akszjonov *Volterjánosok és volterjankák* című regényének (2004) forrásául Voltaire és II. Katalin levelezése szolgált. A regény cselekménye, amelyet a szerző „sohasem volt hiteles történet”-nek nevez, Oroszországban 1764-ben, II. Katalin trónra lépésekor játszódik. A francia filozófus, Voltaire a cárnő személyében az ideális uralkodót látta, aki a liberális eszmék és a harmonikus társadalom létrehozója lehet. A történet középpontjában két fiatalember áll, Misa Zemszkov és Kolja Leszkov, Rjazanyból való nemes ifjak, a cári expedíció titkos ügynökei. Lovaikon, amelyeknek a neve Tpru és Nu – franciául Pourquoi-pas és Entrez-nous, magyar fordításban Gyí és Hóha – végigvágta az akkori Közép-Európa fejedelemségeit, s miközben udvarolgatnak is, Ő Cári Fensége titkos küldetését teljesítik. Ez a küldetés II. Katalin találkozója Von Figin báró álnéven a filozófus Voltaire-rel. Függetlenül attól, hogy a történet kalandokban, fantasztikus részletekben, anekdotákban és groteszk jelenetekben is gazdag, a mű egy történelmi regény stilizációjaként fogható fel, amelyben a humanizmus, a jobbágyelnymás, a vallási türelem komoly kérdései vetődnek fel, s e kérdések között Voltaire személye egyáltalán nem kitaláció. 2004-ben Akszjonov regényének Oroszországban a kiemelkedő rangú Booker-díjat ítelték oda (Bondarenko, 2012).

A téma 18. századi, amely korszak önmagában is jelentős volt. Valószínűleg ez a század az orosz nemzeti tudat kialakulásában fordulóponthoz vezetett. Nem véletlen, hogy ez a kor szülte meg Puskin is. Az orosz 18. század teremtette meg a beszélt nyelv és az irodalmi stílustendenciák alapjait az orosz kultúrában.

A szépirodalmi szöveg elemzése során mind a belső, mind a külső oldalát fontos szemügyre vennünk, minthogy az író teljes poétikai arzenálja felhasználásra kerül abból a célból, hogy az olvasó képzeletben újra tudja teremteni mind nyelvileg, mind képileg az író által ábrázolt világot. Akszjonov regénye olyan bravúr, ahol a nyelvi játék, a tartalmi és gondolati áthallások, utalások, a 18. századtól a 21-ig ívelnek. A magyar fordítás szempontjából jelen dolgozatunk csak a nyelvi jellegzetességeket állítja középpontba.

2. Akszjonov regényének nyelve és stílusa. Stilizációk, okkaszionalizmusok és archaizmusok

A *Volterjánosok és volterjankák* orosz nyelvi elemzésében stilisztikai szempontból Kasina I. V. munkájára támaszkodunk (Kasina, 2007: 201–228).

Akszjonov regénye a 18. század gáláns világába viszi az olvasót. Az ilyen típusú témafeldolgozás a régmúltban való elmélyedést feltételezi, s azt igényli, hogy az író a kor szellemét és nyelvét is megjelenítse. V. Akszjonov a 20. század szülötte, részben kitalált nyelvi és műfaji eszközökkel valósítja meg mindezt. A regény nyelvi játékok sorát alkalmazza, amelynek alapja a mai szavak *archaizálása*, a *stílusok összekeverése*. Ez a módszer a lexika formaképzési elemeinek régiesítésével történik, s az olvasó szinte maga vezeti le a mai lexikából a szerző irányításával képzett okkaszionalizmusokat, vagyis kitalációkat, alkalmi szóalakokat. Az ilyen stílusalakzatok kifejező erejének, stílusértékének leírása több szakirodalmi munkában is helyet kapott mind az orosz, mind a magyar stilisztikában (vö. Zemszkaja, 1979: 97; Likov, 1976: 118; Szathmári, 2008; Tolcsvai Nagy, 2006; Pethő, 2006; Simon, 2010 és mások).

2.1. Elvont főnevek kitalált, alkalmi képzőkkel

Alkalmi orosz szóalak	Képző	Mai orosz szóalak	Magyar jelentés
ПОЛЬЗИТЕЛЬНОСТЬ	- тель - ность	польза	haszon
ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОСТЬ	- тель - ность	повествование	elbeszélés
МУЧИТЕЛЬНОСТЬ	- тель - ность	мучения	szenvedés
СВЯЗАННОСТЬ	- ность	связь	kapcsolat
ЛИТЕРАТУРСТВЕННОСТЬ	- ство - енность	литературность	irodalmiság
ДРУЖЕСТВЕННОСТЬ	- ство - енность	дружба	barátság
ЧУВСТВОВАНИЯ	- ание	чувства	érzések
ЧУВСТВИЯ	- ия	чувства	érzések
ХОЗЯЙСТВОВАНИЕ	- ование	хозяйство	gazdaság

Akszjonov tollából a szerzői beavatkozás leginkább a főneveket érinti, amely a nominális funkció erős jelenlétét biztosítja a nyelvi anyagban. Az elvont fogalmak megjelölésének szóstruktúrája eltér a mai nyelvhasználatától. Pl.: *пользительность* (*польза*) [magyarul 'haszon'], *повествовательность* (*повествование*) [magyarul 'elbeszélés'] Szövegkörnyezetbe helyezve: „...без сего слова не может обойтись ни одна философическая *повествовательность*”. Magyarul: „...ilyen szavak nélkül egy filozófiai *elbeszélés* se létezhet”. Aktivizálódik az *-ость*- képző, amely összetetté teszi a szó tövét, és tartalmilag súlyosabbá változtatja a szó jelentését. Magyarul körülbelül az *elbeszélés* – *történetmondás*, *narráció* oppozíció felel meg stilisztikailag e formaképzésnek.

2.2. Elvont orosz főnevek elavult jelentésben

Szóalak	Stilisztikai jelenség	Régies orosz jelentés	Magyar jelentés
знатность	archaizmus	значение	jelentés, jelentőség
события, кумпанейство		общество	közösség
воинство		военное дело	katonáskodás
пчеловодство	okkazionalizmus	человечество	emberiség (nyüzsgő tömeg)
отдаленности	elvont főnév konkrét jelentésben	дали	távolság
с улыбочивостью		с улыбкой	mosolyogva
детство клана		дети	gyerekek

Egyes elvont főnevek régies jelentésben jelennek meg: *знатность*, '*значение*' [magyarul 'jelentés, jelentőség'] jelentésben, *кумпанейство* '*общество*' [magyarul 'társadalom, közösség'] jelentésben. Magyarul: '*jelentésség*' vagy '*kompanya*' lenne a stilisztikailag árnyalt megfelelője. A szóformák egyszerre idézik fel a régies fonetikai szóalakot és a stilisztikai színezetet.

A mai használatban levő elvont főnevekkel szemben az alkalmi szóalakokat konkrét jelentésben használja: Így a szövegben a *в неизвестные отдалённости* – '*дали*' szembeállítás körülbelül a magyar '*ismeretlen távolságok* – *távolságok*' oppozíciónak felel meg.

2.3. Szubjektív értékelő képzőkkel ellátott orosz főnevek

Alkalmi szóalakok	Képző	A subjektív értékelés orosz jelentése	Mai magyar szinonim jelentés
дьяволки анекдотка	-к-	дьявол анекдот	ördög tréfa
колоколец кафтанец	-ец-	колокол кафтан	csengettyű kaftán
вспышечка	-ечк-	вспышка	fellobbanás
гениюша	-юш-	гений	zseni

A -к-, -ец-, -ечк-, -юш- kicsinyítő képzők a tréfás anekdotikus stílusjegy mellett a beavatottság társalgási stílustulajdonítását is biztosítják a főnevek jelentésében.

2.4. Szóalakok vulgarizmus értékű morfémákkal és okkazonalizmusokkal

Alkalmi szóalak	Képző	Szinonim jelentés a mai orosz nyelvben	Magyar jelentés
парнюги	-юг-	парни	ifjoncok
юницы	-уц-	девушки	ifjú hölgyek
внучьё	-ў-	внуки	unokák
люд	gyűjtő főnév	люди	emberek

A vulgáris kifejezések száma viszonylag kevés. Ilyen pl. a nőnemű jelölő -уц- képző (*юница*), de más alkalmi szóalakok is előfordulnak: *юницы* – *уницы*, magyarul kb. '*ifjurak* – *ifjú urak*'. A foglalkozást jelentő főnevek biológiai nembeli megkülönböztetése eltér a mai orosz nyelvhasználatától. Alkalmi módon képezi a -ў- képzővel a gyűjtő főnevek sorát is: *внучьё* – '*внуки*', magyarul '*unokák serege*' jelentésben elavult gyűjtő főnévként szerepel. Előfordul olyan szóalak is, amelynek elő- és utóképzővel ellátott szóformája biztosítja a stilisztikai funkciót: Pl. *занебесье* '*égiek, égi világ*', ahol a *за*- előképző és a -ў- utóképző adja az alkalmi szóhasználat archaikus színezetét.

2.5. Régies fonológia – írásmód és hangzás

Régies formában megőrzött írásmód és hangzás	Mai orosz szóalak	Magyar jelentés	Hasonló hangzást követő szóalak a magyar nyelvben
ношь	нож	kés	'kézspenge'
младость	молодость	fiatalság	'fijatalság'
щастие	счастье	boldogság	'bódokság'
противустояние	противостояние	ellenállás	'elenálás'
противуречие	противоречие	ellentmondás	'ellemmondás'

Az archaizálás olykor a ma vulgárisnak, műveletlennek számító nyelvhasználat elemeit használja fel stílusesszövekként. A régies írásmód és hangzás követése a mai nyelvváltozatban, mind az oroszban, mind a magyarban nem irodalmi, műveletlen nyelvhasználatot tükröz.

2.6. Idegen eredetű orosz főnevek és zsargonizmusok

A régi írásmóddal és hangzással megőrzött orosz szóalak	Mai orosz szóalak	Idegen nyelvi eredet	Magyar jelentés
машкерад	маскарад	német	álarcosbál
галстух	галстук	német	nyakkendő
сюрприз	сюрприз	francia	meglepetés
буттерброттеры	бутерброды	német	szendvics
философ	философ	francia	filozófus
парсуна	персона	angol	személy
се фини	конец	francia	vége
руссише фольк	русский народ	német	az orosz nép
путана	проститутка	latin	prostituált

A Volterjánosok és volterjankák szövegét a stilizáció eszközeként használt idegen szavak nagy száma és sokszínű eredete jellemzi. A latin-görög-német-francia-angol eredetű szavak azt igyekeztek kifejezni, hogy egyrészt Oroszország és II. Katalin aktív kapcsolatban állt ezekkel a kultúrákkal, másrészt arra utalnak, hogy az orosz irodalmi nyelv kialakulásában a 18. század végén az idegen átvételeknek fontos szerep jutott.

A stilizáció legfontosabb eszköze a legkülönbözőbb nyelvi játékok formájában jelenik meg: a) a régi fonetikai arculat megőrzése a szóban (*машкерад*, *галстук*, *сюрприз*), b) elavult idegen eredetű lexika alkalmazása (*кунстюк*, *парсуна*), c) régi tudományos terminológia megnevezése (*урина*, *эскременты*), d) elavult morféma-jú átvett szóalak (*катаклизмус*, *циркус*), e) idegen szavak transliterációja (*се фини*, [fr. c'est finit] *ceй нувель* [fr. nouvelle], *руссише фольке* [ném. russische Volk]), f) zsargon kifejezések alkalmazása a mai orosz nyelvből (*путана* 'prostituált', *зоо* 'állat' *pejor.* emberre értve).

Ezek a szójátékok, stíluskontaminációk arra utalnak, hogy a szerző a posztmodern kor-szak szülötte, felborít minden hagyományt, mindent nevetségessé tesz, s a 18. század nyelv-ének stilizációja fölött összekacsint a mai olvasóval (Kasina 2007).

3. A magyar fordítás mint a 18. századi magyar nyelv stilizációja

A magyar archaizmusok kutatása szépirodalmi szövegek stílus eszközeként gazdag szakiro-dalommal rendelkezik. Heltainé Nagy Erzsébet a 2008-ban megjelent *Alakzatlexikon* szó-cikkében az alábbi meghatározást javasolja: Az archaizmus „elavult vagy elavulóban levő szó, szerkezet, nyelvtani elem, jelentés és/vagy más, a régiesítést szolgáló stílus eszköz ré-gebbi korok vagy mai regionális változatok nyelvéllapotának felidézésére: írásmód, verse-lés, hangneme, műfaj stb.” (Heltainé 2008: 127). A meghatározásban benne van az archaiz-mus természetéből fakadó két tényező. Az egyik az „objektív” (az úgynevezett nyelvi, nyelvtörténeti, természetes, vagyis az elmúlt vagy visszaszoruló korokból való), a másik a „szubjektív” (az ún. stilisztikai, művészeti, azaz a mai nyelvhasználatba tudatosan, alkalmi-lag visszahozott) régiesség.

Az archaizmusokat különböző szempontok alapján osztályozhatjuk:

- A) Annak alapján, hogy milyen **nyelvi jelenség** idéződik fel régiként a befogadóban:
 - a) A **formai** archaizmusok lehetnek *hangtaniak*, pl. *mögött* helyett *megett*, *alaktaniak*, pl. *van* helyett *vagyon*, *mondattani*, pl. a határozott névelő nélküli szerkezet, vagy a szenvedő igék alaktani régiessége, pl. *ajánltatik*, *szükségeltetik* stb.
 - b) Nem gyakoriak a **lexikai-szemantikai** jellegű régiességek. Ilyenek az elavult szavak, pl. a *jelentésbeli* archaizmus, pl. *kandidátus 'tisztiségre kiszemelt'*. *Fogalmi* archaizmus a történelmi korok ma már használatból kikopott fogalmai, pl. *drótos tót*, *omnibusz*.
- B) Annak alapján, hogy milyen viszonyban áll a **nyelvváltozatokkal**, nyelvi rétegekkel:
 - a) Tartozhat az archaizmus a **köz- és irodalmi nyelvi** szinthez: *Álmos*, *Botond*, *Magor*.
 - b) **Más nyelvi** rétegekhez, pl. *idegen eredetű* szavak csoportjához, pl. *ispotály*, *etcetera*; *nyelvjárásokhoz*, pl. *csurig*, *csobolyó*.
- C) A közlésmód szintjén legtöbbjük az írott nyelvben található: *Weöres*, *Kossuth*, *Erdély*, de a **társalgás** nyelvjárási változatát is felidézhetik: „Még csak az kéne!” (vö. Molnár, 1999: 325–330, Szathmári, 2004: 14).

3.1. Stilizált archaikus nyelv mint stílus eszköz a magyar posztmodern szépprózában

Esterházy Péter 1987-ben *Csokonai Lili* álnév alatt megjelent regénye, a *Tizenhét haty-tyúk*, a magyar nyelv archaikus stilizációját alkalmazta az álcázás vagy maszk mögé rejtett történetmesélés nyelvi alapeszközeként. A 20. századi csepeli árván maradt lány hányattatása mintegy önéletrajzi vallomásként a mai ember számára szinte szakrális nyelven szólal meg:

„Curriculumvitaehattyú

Én, Csokonai Lili *lőttem e nyívvvel tellyes* világra az 1965. esztendőben 17 *septembris virradólag* Csepel szürke *lapályában*, az igaz római hitben és hitet-lenségben *megmaradván hóttig*.

Az én *idvezült asszonyomat anyámat*, az szépséges Várdai Kata *asszint vötte ki Isten ez világból ugyanez órán, kinek bizon azért* gyilkosa vagyok akarat nélkül, úgy.” (Esterházy 1987:5)

Sem nyelvtörténetileg, sem kordokumentumokhoz kötve nem lehet az Esterházy által használt archaizált nyelvi elemeket egy adott korszakhoz, például a sokat emlegetett 17. századi Pázmány Péter korához kötve azonosítani. Csupán az olvasó általános benyomása az, hogy a 20. században nem használt régies magyar nyelvi elemekkel van dolgunk, amelyet azonban a mai nyelvvállapot ismerői könnyen meg tudnak fejteni. Ez a szöveg szerzőjének a célja. A nyelvhasználat szempontjából is a maszk mögé bújás, a fikció a 20. századi posztmodern irodalom egyik nyelvi leleménye.

A szépirodalmi művekben az archaizálás általában többé-kevésbé konkrétan meghatározható történeti korra utal, de nem törekszik egy nyelvtörténeti értelemben vett régi nyelvvállapot rekonstruálására. Az archaizálások egy más csoportját alkotják a valamely korszak nyelvének képzetét totálisan megjelenítő művek. Az a jogos felvetés, hogy elmúlt nyelvvállapotokat egészében rekonstruálni lehetetlen, kevésbé befolyásolja ezen szövegek esztétikai hatását. Mindkét szövegcsoportra jellemző, hogy tematikusan is idézi az adott kort. (Az átlagos befogadó számára lehetetlen feladat volna grammatikai, lexikai vagy helyesírási archaizmusok révén azonosítani egy kor nyelvvállapotát.) Esterházy nagy sikerű regénye az eddig vázoltaktól eltérő módon viszonyul a nyelvi múlthoz. Megtöri az archaizálások alapsémáját, éspedig azzal, hogy a regényfikció tere és az abban mozgó szereplők nem egykorúak azzal az „archaikus” nyelvvel, amelyen megszólalnak. Jóllehet a szépirodalmi archaizálások lényege éppen az, hogy elhiggyük: „régén így beszél(het)tek”, vagyis a fikció, hogy a befogadó egy korábbi „valóság” szemlélője, így „természetes”, hogy a „rég” szereplők „rég” nyelvet beszélnek. Az illúzió szempontjából mindegy, hogy szórványos elemekkel vagy komplexebb módon idézik fel az elmúlt nyelvvállapot illúzióját, a befogadó játékszabályként elfogadja, hogy „akkor” (a fiktív múltban) „így” (egy elképzelt régi norma szerint) beszéltek, a mű realitás-illúziója teljes – véli Esterházy egy méltatója (<http://www.readme.cc/hu/koenyvtippek-es-olvasok/koenyvtipp/showbooktip/5210/>, 2012-04-05).

Ugyanezzel a nyelvalkotói technikával találkozunk Akszonov regényében is. A fordító tehát példák sorát idézhette a magyar irodalom nyelvhasználatából is Weöres Sándortól Esterházyig, akik ilyen „ál-barokk” nyelven írtak. Nem kell ezért a fordításon se számon kérnünk egy adott kor, a regénynek megfelelő 18. század szabályos magyar nyelvhasználatát. Maga Akszonov sem nyelvtörténeti kutatásokra alapozva alkotta meg ugyanezt az orosz eredetiben, ezért csak egy illúziókeltésre alkalmas nyelvi játék összehatását kell figyelnünk, ami az adekvát fordítástól elvárható.

Weöres Sándor az álcázás fenti eszközét a lírában alkalmazza. A *Psyché*-ben (1972) egy 19. század eleji fiatal lány, a költővé vált Lónyay Erzsébet kitalált archaikus nyelven találja meg az elfogadható metaforikus narrációt többek között az erotika alig érinthető témaköréről. A ciklus első versét idézzük ide végezetül a kitalált magyar archaikus nyelvi formák bemutatására:

GABÓNAK, KISSEBB ÉDES ÖTSÉMNEK.

Bimbótska, gombotska,
Tegnap esti tsillagotska
Reggelre ma rósátska.

Szép legyen, ép legyen,
 Úgy jere hogy fogd a kezem
 Fel az égi országba.
Tállyán, 1808 tavaszán.
A kertben dajkálkodva dudulgatám tizen-három esztendő's fővel.

3.2. Az archaizmusok stilizálása, zeneiség, fonetikai átírás a fordításban. Stílus-kontamináció. Az archaizmusok és zsargonkifejezések keveredése

Akszjonov regényének magyar fordítója Soproni András (1942–) az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar–orosz szakon 1966-ban. 1964-ben az Európa Kiadó műfordítói pályázatán első helyezést ért el. Azóta hivatásos fordítóként dolgozik. Kb. 70 orosz szerző művét fordította le. A magyar műfordítók szövetségének tagja. Akszjonov regényét 2006-ban ültette át magyarra. Soproni András nagy nyelvi hozzáértéssel, találékonysággal nyúlt a szöveghez, s így teremtette meg a magyar 18. századi archaizmusok stilizációjával az orosz szövegnek megfelelő, hatásában azonos, ekvivalens magyar nyelvű változatot.

A magyar fordítás nyelvi találékonyságát jól példázza a regény elejéből vett alábbi részlet, ahol a két fiatal udvari nemes újáról, s a lovakról esik szó:

«Бешеный галоп выветривает вчерашнюю данцигскую пьянку из глав и телес двух *шевалье*, Николя и Мишеля. Слава тебе Господи, что лошади не пьют! *Как это не пьют, как это не пьют? Водки не пьют, водки не пьют, водки не пьют! И пива не потребляют! И рейнского сладкого не глотают! Не пьют, потому что им нет, не дают, нет, не дают, нет, нет, нет! Только воду пьют, пьют, только воду пьют!* Вровень несутся верные кони, возвращенные в гвардейской *Ея Императорского Величества* конюшне, четырехлетние боевые жеребцы, два брата *Тпру и Ну*, ныне именуемые на *французский манер Пуркуа-Па и Антр-Ну*. Так скачут, будто *и пить не хотят, пить не хотят, пить не хотят, воды не хотят, воды не хотят и по пиву не грустят, не грустят*, будто не останови, так и протарабанят всю тыщу верст до столицы французского королевства!» <http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.htm> (2012-04-05).

„Az örült vágta kisöpri a tegnapi danzigi tivornyát a két *chevalier*, Nicolas s Michel fejéből s testéből. Hála néked, Uram, hogy a lovak nem isznak! *Hogy-hogy nem isznak, hogy-hogy nem isznak? Vodka't nem isznak, vodka't nem isznak, vodka't nem isznak! És sört se nyakalnak! És édes rajnait se szlopa'znak! Nem isznak, mert nem kapnak, nem kapnak, de nem kapnak! Vízet isznak, mert azt kapnak, azt isznak, mert azt kapnak!* Sebesen nyargalnak a hűséges lovak, az *Ő Császári Felsége* gárdájának istállójában felnevelkedett két harci mén, a két testvér, *Tпру s Ну – magyarán Gyi s Hóha* –, a'kik azonban most *Francúz manér* szerint így neveztetnek: *Pourquoi-Pas s Entre-Nous*. Úgy vártatnak, mintha *inni se kérne, inni se kérne, inni se kérne, sör se hiányzik, asse hiányzik*, s ha meg nem állítják őket, így trappolják végig mind az ezer versztát a Francúz Királyság székvárosáig!” (8)

Az eredeti orosz szöveg és a magyar fordítás legfeltűnőbb stilisztikai eszközeit félkövér, kurzív betűkkel jelöltük. Ezek a grammatikai archaizálások mellett az idegen szavak használata, a mai szleng betoldása, a régies helyesírás keltette archaizmus és az ismétlés. A kétszeres és többszörös *ismétlés* a versre jellemző. Akszjonov végig alkalmazza a prózába beépített versformát, amely a szöveg ritmusosságát, zeneiségét biztosítja. Ez utóbbi stilisztikai alakzatot *epiforának* nevezzük: ez „egy vagy több szó ismétlődése egymást követő tagmondatok, mondatok, illetőleg verssorok vagy versszakok végén” (Szathmári, 2008: 202). Az ismétlés az expresszivitás kifejező zenei eszköze (uo. 322). Az adott helyeken ez a ritmikus ismétlés a történetmondás „regös énekbe” való átcsapását, a próza és a líra műfajkeveredésének benyomását váltja ki. Tiszta formában hasonló stilisztikai megoldásokkal találkozunk mind az orosz, mind a magyar népdalokban és gyermekversekben: Pl. egy gyermekdal így kezdődik: *A part alatt, a part alatt / Három varjú kaszál, három varjú kaszál*. Ugyanígy egy népdalban: *Két krajcárom volt nekem, két karajcárom volt nekem, nekem, nekem volt nekem*.

Szembevetendő stílusesszék a zsargonkifejezések keveredése az archaizmusokkal (ritkítottan szedett kiemelések). Ez a stíluskontamináció, a régies és a mai nyelvhasználati stílus kontrasztos keveredése. Ilyenek a *nyakalnak*, *szlopáznak* szavak, oroszul: *помпебляют*, *шлопаюм*. Az oroszban és a magyarban egyaránt fellelhetőek az alkalmi archaizmusok az okkazonalizmusok: *Ő Tsászári Felsége* (*Ея Императорского Величества*), *Francúz manér* (*французский манер*).

Külön figyelmet érdemel a szavak hangutánzó fonetikai alakjára épülő szójáték, amely a két követ lovainak hívónevében figyelhető meg. Az orosz *Тпру*, magyarul *Hóha*, a *Hy* megfelelője pedig a *Gyí*, mindkettő hangutánzó szónak tekinthető. A stilisztika ezt az alakzatot *onomatopéiának* nevezi. Az orosz szerző az orosz hívónevek hangalakját követve franciául hasonló hangzású, de egészen más jelentésű szavakkal adja meg a megfeleléseket: *Pourquoi-Pas* (*Пуркья-Па*) '*Miért ne?*', *Entre-Nous* (*Антр-Ну*) '*Közöttünk*'. Ezt a szójátékot a magyar fordítás nem tudja folytatni, hiszen a *Gyí* és *Hóha* hangalakjában és kiejtésében nem tudja követni az orosz-francia eredetieket.

Az archaizálás további fordításbeli technikája jól megfigyelhető abban a szövegrészben, amikor a hetvenéves Voltaire-nek megmutatják a Katalin cárnő portréját rejtő kis zenélő medalliont. Itt a magyar nyelv régies nyelvállapotában használatos múlt idejű alakokra hívjuk fel a figyelmet. Az elbeszélő múlt, a szenvedő igeragozás a 19. században még aktív része volt a nyelvhasználatnak. Ilyenek a fordítás kiemelt részletében az *által-adaték*, *tekénte*, *odatapasztá*. Az oroszban ilyen régies igeformák kevésbé őrződtek meg. Ott a lexikális elemek és a főnevek archaikus morfémái töltik be ugyanezt a funkciót:

«Вместе с письмом Императрицы Вольтеру **был передан** медальон на секретном замке. Округлый, в пол-ладони предмет открывался только **с помощью** специального перстня. **Нужно было согреть** перстень своим дыханием, пока в нем не **пискнет** некий птичий **голосок**: **то ли** царскосельский **соловей**, то ли кашинский воробей. Теперь, **Sire**, вы кладете медальон в вашу ладонь и прижимаете перстень к задней крышке. Звучит несколько тактов **блаженной** музыки, и передняя крышка приподнимается.

Из медальона на Вольтера **смотрел молодой лик** Софьи Фредерики Августы Анхальт-Цербстской, ныне Екатерины Второй, Императрицы Всея Руси. “Боже! **Месье!** Прости мне мои жалкие **вольности!** **Принимаю** твой

знак, Всемиловейший и Всемогущий!!!” Он **упал** на одно колено – нитки на **штанишках** чуть-чуть треснули под коленом – и **прижал** свои сухие **зубы** к нижней части **портрета**, где мастерски были выписаны складки ткани и грудь, **розовеющая**, как утренняя заря. “О **августейшая**, лишь моя столь очевидная семидесятилетняя юность мешает мне в мечтах **облобызать** твои **щедрые** руки!» <http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.html> (2012-04-05).

„A Császárnő levelével együtt **által-adaték** Voltaire-nek egy titkos zárral ellátott medalion. A kerekded, féltényérnyi tárgyacskát csakis egy különleges gyűrű **segedelmével** lehetett kinyitni. Ehhez az ember a tulajdon leheletével addig **melengeté** a gyűrűt, míg nem megszólalt benne valamely madár-**hangotska: tán** egy Carszkoje Szelő-i **filoméla**, avagy kasinói veréb. Mármost, **Signore**, helyezze a medaliont a tenyerébe, s szorítsa a gyűrűt a hátsó fedélhez. Néhány taktusnyi **gyönyörűséges** muzsika szólal meg, s kinyílik az elülső fedél.

A medalionból Sophia-Frederica-Augusta von Anhanlt-Zerbst, mai nevén: Második Katalin, Egész Oroszország Császárnéja **ifjú orcája tekénte** Voltaire-re.

– Istenem! **Monsieur!** Bocskásd meg nekem az én szálnalmas **szabadosságimat!** **Köszönöm** a Te jeledet, Legkegyelmesebb Mindenható!!! – Az öregember féltérde **hullott** – nadrágja **térgyén** kissé megreccsent a cérna –, s száraz **ajakát odatapasztá** a **portrait** alsó részéhez, hová a **kelme** redőit festette a mesteri ecset, s a kebleket, melyek úgy **rózsállottak, miképp** a hajnal pírja. – Ó, **Felség**, csupán oly nyilvánvalóan hetvenesztendő ifjúságom az akadály, hogy ábrándjaimban csókokkal **hintsem tele dús adományt osztó** kezeidet!” (67)

3.3. Lefordíthatatlan elemek a fordításban – nyelvi játékok (paronomázia)

«**Воцарился**, словом, “воздух всеобщей влюбленности”, как через сто лет после этого **курилюза** написал **Лев (не золотой, но) Толстой**. Обе **курфюрстиночки** **запали** на **Мишеля**, **Николя завострился** на обеих, Мишель же избрал Клаудию, хоть и невозможно было ея отличить от Фиоклы.» <http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.html> (2012-04-05).

„Egyszóval, »úrrá lett a szerelmesség légköre«, amint száz esztendővel e **história** után egy másik **Oroszlán, Lion, Leo, avagy Lev, mármint Tolsztoj léssen írandó**. Mindkét **Kurfürst kisasszonyka belézügött Michelbe, Nicolas rákattant** mindkettőre, ami pedig Michelt illeti, ő Claudiát választotta, ámbár a kisasszonyt szinte lehetetlenség lett volna megkülönböztetni Theoklától.” (15)

A fenti szövegrészben Lev Tolsztoj, klasszikus orosz író nevével játszik a szerző. A két főhős szálláshelye a gdanski *Arany Oroszlán (Золотой Лев)* fogadó. A szöveg arra utal, hogy fiatalok között szövődő szerelmi szálak a „szerelmesség légkörét” árasztják, amelyet jól ismerünk Lev Tolsztoj regényeiből. Az orosz olvasó számára egyértelmű, hogy az író keresztnéve, Lev oroszánt jelent, s a Tolsztoj családnév jelentése Kővér. Ezért hangzik el ez az orosz mondat „*Ahogy száz évvel később egy Oroszlán (ha nem is arany, de) Kővér*

írtá volt.” A fordítás, mint látjuk, ezt a szójátékot nem tudta követni, hiszen még a Lev ’Oroszlán’ jelentését is elég volt körülírnia.

Ugyanez a szójáték figyelhető meg az orosz tudós, Lomonoszov nevének francia értelmezésében. Az igealakok archaizálása és a latin eredetű idegen szavak használata mellett figyelmet érdemel a francia fordítás magyarra történő átültetése, ahol az orosz számára világos Lomonoszov név jelentését, tudniillik *’orra törött’*, be kellett építeni a magyar szövegbe. Apró megjegyzés csupán, hogy az orosz szövegben használt francia fordulat erre a kifejezésre nyelviileg nem korrekt. De nem is ez a célja, csupán az a jelzés, hogy Lomonoszov nevét érdekesnek találták a francia jelenlevők:

«Эко как *полыхнули* очи Вольтера, не *дашь* ему и пятой части хронологического возраста! Быстрым разумом своим он *мигом оценил* исключительность сей экспедиции и, чтобы сбить с толку *востроухих слушателей* правительства, тут же *запустил* вдохновенную *тираду* об исторических шагах Санкт-Петербургской Академии в сторону просвещения, о достойных всяческих похвал достижениях ученых россиян, в частности, *пейзанина месье* Ломоносова: а правда ли, что *славное имя* переводится на язык Корнеля: “*comme casse le nez*”? – ах-ха-ха, клянусь Мельпоменой, иные носы в наш век заслуживают *доброй ломки!*»
<http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.html> (2012-04-05).

„Hogy’ kigyúlt e szavak *hallatán* Voltaire szeme! Valóságos korának szinte ötödét se lehetne *reá-fogni*! Fűrge elméjével *tüstént felfogá* az expedíció rendkívüliségét, s hogy félrevezesse a kormányzat fülüket hegyező *ispionjait*, tüstént lelkes *tirádába* fogott a Szent-Pétervári akadémiának a felvilágosodás irányába tett történelmi lépéseiről, az orosz tudósok s kiváltképp a *parisztokrata monsieur* Lomonoszov minden dicséretet érdemlő eredményeiről, s *kérdé*: igaz-é, hogy a *dicső név* Corneille nyelvén annyit téssen: „*comme casse le nez*”, *magyarán orra-törött?* – ha-ha-ha, Melpomenére esküszöm, akadnak orrok, amelyek megérdemelnék, hogy *alaposan bé-töressenek!*” (55)

3.4. Explikáció a fordításban. Értelmező szövegbetoldások a célnyelvi anyagban

A szövegbetoldás, a fordításban történő értelmező explikáció, amint előző példáinkon is láttuk, elengedhetetlen olykor a szövegértelmezéshez. Ez részben vagy egészében segíti a célnyelvi olvasót. A Lev Tolsztoj nevével alkotott szójátékban nem sikerült tökéletesen ez a fordítási művelet, de Lomonoszov nevének szemantizálásában már eredményesebb volt. Vannak azonban olyan nyelvi fordulatok, a forrásnyelvi szöveg olvasóinak kulturális emlékezetében élő metaforák, amelyek a magyar olvasónak semmit sem jelentenek. Ilyenkor a magyarázó megjegyzés elengedhetetlen. Figyeljük meg az alábbi részletben, miként jelent az archaizálás és metaforizáció egyszerre feladatot a fordító számára:

«Далее, *попивая* папское вино и перебивая вкус вина ломтиками разных сыров, они стали обсуждать дело. Вот его суть. *Отчаявшись вытащить* своего великолепного корреспондента на жительство в *Северную Пальмиру*, Государыня решила устроить с ним встречу в Европе. Все будет

обставлено с секретностью и с сохранением обоюдного *инкогнито*. *Очерчен круг* наиважнейших вопросов, *кои* следует *обсудить* для пользы народов и царствующих семей. Государыня также намерена поднять *ряд* философских и *исторических тем*». <http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.html> (2012-04-05).

„Végre nekifogtak, pápai borocskát *szopogatván*, melynek ízét különb s különb sajtدارabkákkal váltogatták, hogy megtárgyalják a fő ügyet. Annak pedig ez a veleje: A Felséges Asszony, *nem remélhetvén*, hogy lángeszű levelező társát *reábírná, költöznék* által *Észak Palmírájába**, úgy határozott, hogy találkozót tart véle Európában. Minden a *legteljesebb titokban tartatík*, kölcsönös *incognito* mellett. *Környül-határoltaték ama* legfontosabb kérdések köre, amelyek a népek s az uralkodó családok hasznára *megvitatandnak*. A Felséges Asszonynak szándékában áll felvetni *egynémely* filozófiai s *históriai kérdéseket* is” (70).

A magyar olvasónak *Észak Palmírája* – ezt a megnevezést legelőször egy Bulgarin nevű 18. századi orosz író használta – nem sokat mondott volna, ezért a fordító maga látta el a kifejezést lapalji jegyzettel, feloldva a metaforát azzal, hogy megnevezi Szentpétervárt, mint Oroszország akkori fővárosát, a cári udvar székhelyét.

Összegzés

Az orosz 18. század nyelve hatalmas kincsestár, amelyben az orosz beszélt és irodalmi nyelv gyökerei raktározódtak el. Ebben a grandiózus nyelvi kavalkádban keresett regényéhez sokszínű anyagot Vaszilij Akszjonov. A pseudo-barokk ironikus stílus mögött az író olykor a szlengfordulatok segítségével összekacsint a mai olvasóval, s ítéletet mond a korrupcióról, titkos akciókkal átszótt mai világról is. Akszjonov regényének szövege maga is mesetermő, az archaizálás, a nyelvi játékok segítségével a gondolati tartalmak és eszmei modellek összefonódása. A stilisztikai eszközként szolgáló, múltat idéző teremtett nyelv teljes értékű társszerzője a biztos tudású magyar fordító, Soproni András, aki teljes birtokában van az orosz nyelvnek, s bátran, találékonyan nyúl a magyar nyelv régi rétegeihez, és új társalgási elemeihez egyaránt.

* Szentpétervár

Irodalom

- Bondarenko 2012 – Бондаренко Валерий, Кунштштюк с подогревом, или а почему нынче «букер»? (О романе Вас. Аксенова «Вольтерьянцы и Вольтерьянки») <http://www.library.ru/2/lik/sections.php?auid=88> (2012-04-05)
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Archaizmusok. In: Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 127–132.
- Kasina 2007 – Кашина, И. В. 2007. Приемы стилизации языка Екатерининской эпохи в романе В.Аксенова "Вольтерьянцы и вольтерьянки" (имена существительные) / И.В.Кашина In: В.А. Богородицкий: *Научное наследие и современное языковедение: Труды и материалы Международной научной конференции* (Казань, 4-7 мая 2007 года) / Казан. гос. ун-т; Ин-т языкознания РАН; Ин-т лингвист. исслед. РАН; под общ. ред. К.Р.Галиуллина, Г.А.Николаева. – Казань: Казан. гос. ун-т им. В.И.Ульянова-Ленина. Т.1. 228.
- Likov 1976 – Лыков, А. Г.: *Современная русская лексикология* (Русское окказиональное слово). Высшая школа. Москва 1976.
- Molnár Zoltán 1999. Archaizmusok a mai magyar nyelvhasználatban. In: Hoffmann István et al. (szerk.) 1999. *Magyar Nyelvjárások XXXVII. Köszöntő könyv Sebestyén Árpád 70. születésnapjára*. Debrecen: KLTE, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 325–330. (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve, 37.)
- Moszkvin 2000 – Москвин, В. П. 2000. *Стилистика русского языка*. Приемы и средства выразительной образной речи. Волгоград: Учитель.
- Pethő József 2006. *Jelentéstan*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.
- Simon Gábor 2010. *Az archaizáló nyelvhasználat leírása funkcionális kognitív keretben*. (kézirat az ELTE Stíluskutató csoportjában)
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Stilisztika. In: Kiefer Ferenc (főszerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Zemskaja 1979 – Земская, Е. А. 1979. *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*. Москва: Русский язык.

Források

- Василий Аксенов *Вольтерьянцы и вольтерьянки*. Старинный роман. Опубликовано в журнале: «Октябрь» 2004, №1. <http://magazines.russ.ru/october/2004/1/aks.html> (2012-04-05)
- Vaszilij Akszjonov. 2006. *Volterjánosok és volterjankák* (Fordította Soproni András). Budapest: Európa Könyvkiadó.

